

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՏ

ՔԱՂԱՔԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՅՆ ԵՒ ԱՅՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՆՈՒՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

(Ցես յ'էջ 526)

ՍԱԿԱՅՆ այս խիստ միջոցներն ալ իրենց բաղձացած պտուղը յառաջ չբերին : Ամէն տեսակ անկարգութիւններն ու զոդութիւնները օր քան զօր կը շատնային քաղքին մէջ : Եւ թէպէտ, որչափ կ'երևայ, արդարութեան ձեռքն իյնողները խստիւ պատժուեցան, բայց և այնպէս շարութիւններն աւսինքն չգաղտնեցան, այլ ընդ հակառակն աւելցան : Այն ատեն վարչութիւնը նկատելով զայն, որ այս տեսակ անձինք պատիժները բանի տեղ չդնելով — անկարգութիւններն ի ֆառա ապագայ սերնդեան, ևս առաւել պիտի յաճախեն, որպէս զի մէկ մը այս բաներուն առջին առնուի ու շարութիւններն աւելնալու տեղ նուազին ու դադրին, յաջորդ շատ ազգու և գործնական միջոցը գտաւ, այսինքն որոշեց թէ, որ մարդն որ — քաղաքացիներն ու աւստական գնդուները դուրս առնելով — ինչեւիցէ տեսակ զոդութեան մէջ գրտնուի, առաջին անգամ իր շարութեանը համեմատ պատժուի, յետոյ քաղքէն ալ դուրս հանուի, այն յայտարարութեամբ, որ եթէ մէկ մըն ալ զինք քաղքին մէջ տեսնելու իյլան, դարձեալ՝ այն առաջին պատիժը պիտի ընդունի ու նորէն պիտի աքսորուի : Ու քանի անգամ որ այն բանն ընէ, այնչափ անգամ վրան պատիժը պիտի գործադրուի :

Ահա այս կարգադրութեանց նկատմամբ եղած ժամանակակից տարեգիրներուն խօսքերը :

« Ամի տեսուն 1738 օգոստոսի 25 ին .

Էդաւ հաստատութիւն ի քաղաքն Էլիզաբէզ վըլչանսի, այս մեր երկրին միայ եկած Աստուծոյլէ ողորմութեան : Այնպիսի պատճարի համար, որոնք օր կի քալին տէրիւար կամ վօրօնք օր քաղքէն դուս ալ ին, նայ զիտացիի օր արանց գրվարանդայն նես չիգան. ու գվարանդանին ետեւ այն պիլայ իւրեն հօգօֆն իւրամէնդն, որն որ անվամբ քաղքըները¹. Թէ սիպիւնէն ու թէ հացակէն ու թէ պելիկրատէն ու թէ տարգայէն ու թէ այնուտէն ու թէ պօլիցայէն : Ու թէ օր գրտվէր անպէս մէկ մարդ մը օր բամկօլ արուտուր կանէ նայ, այնպիսն ունենայ 40 օր գրվարանդայ նըսդէլու ու անոր

1. Արձանագրութիւնը հոս ալ շատ չիոթ ու մթին է :

էտեանց ինքը պիգայ քաղաքն ու ապրանքն անպատճար մեր Լլիգաբէդ քաղքին մէջ չիպի գտիլ » :

« Աստուծոյ ողորմութեամբն 1757 Դեկի. 19 Լլիգաբէդան :

Խորհուրդ եղաւ Պատուելի հասարակին մէջ, որ հիմիկուցէն ինտան վար- ձրլի Պատուելի քաղքին սէպին վրայ չորս մարդ ըստրած¹. որ մարդիկն ունենան տարիպտուտ ըստրած ըլլալու Պատուելի քաղքին մէջ : Որոնց մե- ջէն մէկն հանապազ պիլայ Պատուելի Պիրոյին մետ. և մէկն պի նստի պա- զարն. և երկուսն ունէնան քաղաքն քալելու քաղքին մէջ. որոնց պի տրլի տարեկան հախ... : Որ սորաթնուն ձեռն պի տրլի մէմէկ փշելու շղրումէնդ, որպէս կօտօշ կամ այլն, որ ունենան ամէն սահղեն քշերն փշելու այս. պալըին ժանկրկին քաշելուն ետեանց : Եւ աս ալ գիտացիլի, որ թէ օր այս դրաթնուն մէջէն մէկնի սրն քուն ըլար նայ, այնպիսոյն երկուսում օրն 12 լօրադայ² պի տրլի » :

« Աստուծոյ ողորմութեամբն 1762. Սեպտեմբրի 2ին Լլիգաբէդան :

Քաղլելլով Պատուելի հասարակն մէկտեղ, խորհուրդ էղաւ, լսելով շատ դիւրաց մէկ ցեղ. մեկալ ցեղ խապրտիք : Այսպէս հաստատեց Պատուելի հա- սարակն, որ ամէն մէկ քաղքըցին, թէ օր կամենար տանէն երթալու իրեն արուտուրին սէպն նայ, ամէն մէկ քաղքըցին ու կազտան ունենայ իրեն տեղն կազտայ թօղելու, տունը, սուբ բէնայ 3. 24 մանրի : Նաև աս ալ հաղադատլեցաւ, որ այնօրլանէն տասնըհինգկան հոգի, հայ կազտաներ ձիա-ւոր ըողրած ելէլու : Էւ այն տասնը հինկ հոգուն մեջէն, զորն որ ճանչնայ Ա. Պիրօն թէ արժան է օր ապըսրըրէ մէկալ 14 հոգուն նայ, ունէնայ ամէն մէկը հընապանդելու, սուբ բէնա 3 մանրի : Նմանապէս հետեակ-ներն ալ պի քալին ըստրած 10 հոգի. և չորս ըստրած պըրկարնորը. որ պիլայ ամէն գիշեր ընտրէկ ըստրաթները քաղքին մէջ 29 ըստրած : Ամէն մէկ ազպրէ պի ելէ ըստրած, դաս մը ազպրի մէջ պիլայ 3 կազտայ, նայ այս 3 կազտան պիտան մէկ ըստրած մը ձիաւոր : Էւ այս ըստրածները պի էլին 9 սահղէն, ձիաւոր պիլան և կամ 14 հոգին հետեակներ. ու այս ըստրաթնուն հախն, ձիաւորացն պիլայ մը և հետեակնուն հախըն 12 պան : Էւ այս ձիաւոր ըստրաթներն պի ունենան սաղըդ. բիսղօլ կամ թուր կամ ֆլինդայ⁴ » :

« 1765 Ուլիսի 23. Լլիգաբէտան.

Քաղլելլով Պատուելի Մակիսդրատուն, նաև Պատուելի Սուզան և տես-

1. Starsa պահանորդ, պահապան, գիշերապահ :

2. Lapát հունգարերէն է, կը նշանակէ, թի. թիակ :

3. Լատիներէն է, կը նշանակէ, ընդ պատժով :

4. Գերմաներէն, հրացան կը նշանակէ :

ներով որ մեր ֆաղքին մէջ շատ անկարգութիւններ կու լրտին թէ կու գտիլ, որ բաներն դէմ Աստուծոյ և մարդկան օրինաց ինչ վասն որոյ, որ այսպիսի անկարգութիւններ խղիկվին մեր քաղքէն, ու թվեցաւ Պատուելի հասարակին, որ հաստատինք Տէրեգործներ մեր քաղքին, որ այսպէս անկարգութեանց սէմէլ¹. Ըլան, էւ կու տրիլ ֆագուշտաշ². Պ. հասարակէն Ազապայ. Տէրեգործուն, որ ամէն սոյ մարդ, զէ քաղքըցի, դէ ժեներ, թէ եօպան³. և մէկ խօսօք հի ինչ սոյ մարդ, որին վրայ հիինչ սոյ սուշ բիձիայ⁴ ունենան, նայ կարենան ձեռ ղընելու վերան, բրնին, արէսդ դնին արանձ Աղապայ Պիրօլին հրամանին ալ. և առէսդ դնելով պիտան արաշ Պ. Մակիսդրադին, որ շունչին գօրայ դատիլ: էւ ինչ ճուրում որ գար ամպէսուն մօտէն, նայ այն ճուրումին երկու պանը պիլայ Պատուելի Մակիսդրադինը ու մէկ պանը պիլայ Աղապայ Տէրեգործունը: Որ բանին վրայ հաստատեց Պ. հասարակին Տէրեգօր զՊ. Աղապայ Թորօսն Դիուրիու գեանց, որպէս Սէնադօր Պ. հասարակին, նմանապէս զՊ. Աղապայ Մանուկըն Դաւիդի Շիմիլօյեանց, որպէս Սուտաշ Պ. հասարակին, էւ պի ունենան զֆրայ⁵ պրկարներն և զհեցղաշներն⁶: Նմանապէս, զօր բան զար նայ բերդէն հայտուգ. և պեր ալ զօր պէտդ ըլար նա, քաղքըցիք ալ կարենան վերցընելու և զսուշբիձիօգ մարդիգըն բըրնելու: Բայց հօս թէ օր գող բըրնէին, նայ զայն ունենան Աղապայ Պիրօլին տալու. և այն ճուրումէն փայ չի պի ունենան Աղապայ Տէրեգօրներն, հապա պիլայ ճուրումն Մակիսդրադինը, որպէս ասոր ատաշ » :

« 1779, die 19 february. Թէ ինչ պատճառնու համար կամեցիլէ Պատուելի հասարակը զայս Constitution անելու. որովհետեւ ինչվան շատ սոյ գօղութեան մէջ գտիօղները, մագար թէ վօլ իրեն արածին գօրայ, ըսդ արգարութեան պատճըրիլ ին. այսու ամենայնիւ ամենը չին զաղարիլ իրենց չարութիւնէն. այլ ևս առաւել կալիւնան, անպէս օր թէ օր միայն պատժօլը մընան, սէպ չի զընելով, օր զալուր պի ալիւնան և ապազայի քաղաքացոց մեծ զէներ պի բերէլին: Ուրեմն օր մէ մը զաղարին ատ սոյ ճամբընուն և ալիւնալուն տեղը պաքսին, օգկայ medium⁷ չի գըսաւ Պ. Հասարակը, եթէ ոչ վօլալ օր գտիլ (Քաղքըցոցմուն և քաղքին եօպան ծինկաննուն զու) հի ինչ գօղութեան մէջ նայ, նախ և առաջ իրեն խալա տութեանը գօրայ պատճըրիլ. և ապա քաղքէն ալ զուս հանլի, ea cum

1. Աչքը բաց. հունգարերէն է:

2. Ազատութիւն, հրաման, լատ. է:

3. Iobbagy հունգ. է, աւատառու, աւատական կը նշանակէ:

4. Կասկած, լատ. է:

5. Աղատ, ծառայութեան մէջ չեղող. Գերմաներէն է:

6. Երկուքն ալ կը նշանակէ, ծառայ, արբանեակ, վարող:

7. Միջոց, ճամբայ:

declaratione ¹, որ թէ որ ալալ Քաղքին մէջ գտլի նայ, այլլի առաջի պատիժը տրլի, և ամէնը զուս հանլի et hoc toties quoties ². Comuni voto ³. հասպատկեցաւ և :

Քաղքին կնքոցն ու անոնց որպիսութեանը վրայ ուրիշ տեղ խօսելու առիթ ունեցանք, (Տես Հանդէս ամսօրեայ 1898. թիւ 4, էջ. 103). Ինչպէս որ բնական է երթալովին, քաղքին կնիքը միայն պաշտօնական բաներ կնքելու համար, գործածելու հրաման կար, անկէ զուրս ոչ ինչ բանի : Քաղքին զատուորն, ինչպէս նաև քարտուղարը՝ պաշտօնին ձեռք առած աստին, պէտք էին խոստանալ, որ քաղքին կնիքը միայն իրենց պաշտօնին վերաբերեալ բաներու մէջ պիտ'որ գործածեն :

Քաղքին կնիքը գործածելու նկատմամբ կարգադրութիւններ ու արարողութիւններ կային :

Քաղքացի մը, ուրիշ քաղաքացի երդուընցընել կամ՝ զատաստանի առջև բերել ուզած աստին, նախ վարչութեան երթալու էր. ու հոն մէկ շիշտակ վճարելէն ետև, քաղքին կնիքը կը հանէր ու ամոր զօրութեամբ՝ զատաստանի առջև բերել կու տար իր հակառակորդը : Հրամանին չհազանդողն ու չեկողը՝ առաջին անգամ երեք հունգարական ֆիօրին տուգանք կը վճարէր, երկրորդ անգամ՝ վեց մանարի : Եւ սակայն զատաստանի առջև ներկայանալէն ու երդմանէն չէր ազատէր :

Քաղքին փոքրագոյն կնիքը գործածելն աժան էր : — Եթէ այս կնքովը մէկը, ուրիշ մը զատաստանի կանչել ուզեր, նախ բուդրապ մը պէտք էր վճարել. ու անկէ ետքը միայն կրնար կանչել տալ իրեն ոստիը :

Թէ որ աղերսագիր մը, կամ եկակոչ (citat) մը, կէս թերթի վրայ գրուած ըլլար, աղերսագրին տէրը, նախ մարիաշ մը մատուցանելու էր քաղաքային վարչութեան. ու աղերսագիրը նոտարէն պիտի կնքուէր : Ասոր վրայ թաղին ամբաստանողին ձեռքը պիտ'որ արուէր, որ զատուորին տանի : Կնքոյն Կօրութեամբը, զատուորն առջևը պիտ'որ կանչէր ամբաստանեալն ու զատաստան պիտի կարուէր :

Ահաւասիկ քաղքին որոշումներն ասոնց նկատմամբ :

« 1736 Դեկի 21 Էյիպարէզ Քաղաքն :

Մասն փէնաթին քաղքինը համար, եղաւ խորհուրդը՝ այսպէս. որ վօլ կամենայ, որ մարդ էրզֆընցնու, նայ ա շիշդաքֆն ունենայ վար զընէլու ու հանէլու փէնաթ. ու զան փէնաթօֆն ձէնէ զվօլօր կամենայ քաղքցին : Ու զան շիշտաքը պիլայ արընատ քաղքինը : Ու վօլօր չի հնազանդի ան հրա-

1. Եւ այս այն յարտարարութեամբ :

2. Լատիններէն ծանօթ ասացուած մըն է, որուն նշանակութիւնն ան է, թէ, այնչափ անգամ պիտի պատժուի, որչափ անգամ նոյնն ընէ :

3. Հասարակաց հաւանութեամբ :

մանին ու չի գայ նայ տայ 3. 00 մանրի, այս ինքն, իրեք մանրի մանրքի ճուրում. արաջը տայ ճուրում, անոր ետև այլ ի երգֆնայ, ինչեիցէ, ու ճուրումն ղնանին է. ու երկուսումն չի գայ նայ 6. 00 մանարի ճուրում» :

« Դարձեալ ալ ի օղկայ փեճաթ ալ պիգաիկ, օր կայ, այլ ի քաղքինը. անպէս է խորհուրդը, օր ուզէնայ մէկնի որն օր ձենէ զատառդան նայ աբուգրաքմն տայ ու առնու ու ձէնէ. ու բուդրաքը Աղանուն է » :

Դարձեալ թէ օր լլայ կէս գոլայի վրայ գիրն, նայ ա մըլ ունենայ տալու ու զոէլադօրիան՝ ունէնայ փեճաթէլու նօտարիշը ու աղան. ու տան տալիճուն ձենն, օր տանի պիւրօլին. ու պիւրօլն արէրգօլադ՝ պանէ ու պի բացօլի ղատառտանին դիմաց և պի գարդան ու պի կարին զպատաստանը » :

Ա. Փիփաս

ՔՈԼՈՄՊԵԱՆ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍ Ի ԾԻԳԱԿՕ

ԵԼԵԲՏՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՒՐ ԵՇԷՔՆ

(Տես յ'էջ 538)

ԲՈՒՐ հանդիսից այս ընդարձակագոյնն եւ մեծագոյնն, որ ստուգու մարդկային հանճարոյ ամենամեծ արդիւնքներն յինքեան կը բալանդակէ, իրաւամբ « Աշխարհահանդէս » եւ « Տիեզերահանդէս » կրնայ յորջորջուիլ, եւ յորջորջուած իսկ է, կը տարբերի յայլ նմանեաց որ յառաջ քան զայս էին՝ ելեքտրական հրաշալեօք, որք ի ցոյց դրուած են :

Ելեքտրականութիւնն որ դեռ նոր սթափած իւր մանկութենէն՝ եւ յառայգ պատանեկութիւն թեւակոխած է՝ կը ցուցնէ անուն հասակի ամէն հանգամանք : Խոստամալից է ելեքտրականութիւն, եւ մարդիկ իրաւամբ մեծայոյս կը սպասեն այն փառաւոր աւուր գալստեան՝ որ վաղ ընդ փոյթ պիտի արշուլուէ գիտական աշխարհի վրայ եւ յեղաշրջէ ամէն ինչ : Չեմ կարծեր թէ վառուուն երևակայութեան մը հիւսուածքն է այն՝ զոր մասնագէտք կրկին եւ կրկին արտայայտած են գիտութեանց այս կրտսերագոյն մասնաճիւղին նկատմամբ : Չեմ կարծեր ըսի, վասն զի ինչ որ հերուն անհաւատալի խոստումն կամ խաբուսիկ երազ կը նկատէինք, այսօր իրականացած կը տեսնենք : Յրանքլին այսօր ապշութեամբ պիտի հիանայ երբ այց մը տայ յայն որրան, ուր ելեքտրականութիւնն գործող ոյժն է. պիտի հիանայ տեսնելով որ սերմիկն զոր սերմանեց ինքն՝ անած եւ ուռնացած է մեծապէս :

1. Տեղեկագիր, աղբրագիր :

2. Լնիքը կոտրել, բանալ :